

سوال

برای پس از رمضان چه توصیه‌ای می‌کنید؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

آیا روزه‌دار پس از رمضان نیز همانطوری خواهد ماند که در رمضان بود، یا مانند آن زنی خواهد شد که رشته‌ی خود را پس از محکم بافتن یکی یکی از هم باز می‌کند؟ آیا او که در رمضان روزه می‌گرفت و قرآن می‌خواند و صدقه می‌داد و بخشش می‌کرد و شب را به دعا و نماز می‌گذراند، پس از رمضان نیز به همین حال خواهد ماند یا راهی دیگر یعنی راه شیطان را در پیش خواهد گرفت و مرتکب گناهان می‌شود و خشم پروردگار را به جان می‌خرد؟

ثبات مومن و شکیبایی او بر کار نیک پس از ماه رمضان نشانه‌ی پذیرش اعمالش نزد پروردگار کریم است، اما ترک عمل صالح پس از رمضان و در پی گرفتن راه‌های شیطان دلیلی است بر نلت و بی‌ارزشی و خذلان، چنانکه حسن بصری - رحمه الله - می‌گوید: **نزد او ارزش نداشتند که مرتکب معصیتش شدند و اگر منزلتی داشتند آنان را از گناه حفظ می‌کرد.** اگر بنده نزد الله بی‌ارزش شود نزد هیچکس منزلت نخواهد یافت:

وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ [حج: ۱۸]

(و هر که را الله خوار کند گرامی دارنده‌ای نخواهد داشت).

باعث تعجب است که برخی از مردم در ماه رمضان روزه می‌گیرند و شب‌ها به نماز می‌ایستند و صدقه و انفاق می‌کنند و به استغفار می‌پردازند و اهل طاعت می‌شوند سپس تا رمضان به پایان رسید فطرتشان برعکس شده و اخلاقشان بد می‌شوند و می‌بینی نماز و اعمال خیر را ترک گفته‌اند و دوباره به ارتکاب معاصی روی آورده‌اند و از طاعت آن پروردگار قُدوس سلام دور شده‌اند.

چه بد قومی هستند آنان که خداوند را نمی‌شناسند مگر در رمضان...

شایسته‌ی مسلمان است که رمضان را همچون صفحه‌ای جدید برای توبه و بازگشت و مداومت بر طاعت و مراقبت الله در

هر لحظه قرار دهد، بنابراین مسلمان باید پس از رمضان نیز به طاعات و نیکی‌ها ادامه داده و از گناهان و بدی‌ها دوری گزیند و به کارهایی که در رمضان باعث نزدیکی‌اش به پروردگار بود ادامه دهد.

الله جل و علا می‌فرماید:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ [هود: ۱۱۴]

(و در دور طرف روز و نخستین ساعات شب نماز را برپا دار، زیرا خوبی‌ها بدی‌ها را از میان می‌برد. این پندی است برای پند گیرندگان).

و پیامبر - صلی الله علیه وسلم - می‌فرماید: **و در پی بدی نیکی انجام ده تا آن را پاک سازد و با مردم به اخلاقی نیک رفتار کن.**

شکی در این نیست که وظیفه‌ای که خداوند برای آن بندگانش را آفریده، عبادت او به یگانگی است، و این وظیفه با ارزش‌ترین و بالاترین هدف یعنی محقق ساختن عبودیت الله عزوجل است، که در رمضان به شکلی زیبا محقق می‌گردد. در این ماه مردم را می‌بینیم که دسته دسته و فرد فرد به سوی خانه‌های خدا می‌روند و به انجام نمازهای فرض در اوقات آن و صدقات توجه نشان می‌دهند و در این زمینه‌ها با یکدیگر رقابت می‌کنند و بی‌شک این همان چیزی است که باید برایش رقابت کرد و این مردم برای کاری که می‌کنند پاداش دارند، اما در پایان قضیه‌ی اصلی این است: خداوند کدامیک از آنان را با سخن ثابت در دنیا و آخرت پایدار می‌سازد؟ کسی که خداوند او را ثبات و پایداری بدهد پس از رمضان نیز به این اعمال نیک ادامه خواهد داد. الله عزوجل می‌فرماید:

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ [فاطر: ۱۰]

(سخنان پاک به سوی او بالا می‌رود و کار شایسته به آن رفعت می‌بخشد و کسانی که با حيله و نیرنگ کارهای بد می‌کنند عذاب سختی خواهند داشت و نیرنگشان خود تباه می‌شود).

پس شکی در این نیست که کار نیک از بزرگترین عوامل نزدیکی بنده به پروردگار در هر زمانی است. پروردگار رمضان همان پروردگار جمادی و شعبان و ذی الحجه و محرم و صفر و دیگر ماه‌ها است، زیرا عباداتی که الله جل و علا برای ما مشروع نموده در ارکان پنج گانه نمود می‌یابد که روزه فقط یکی از آنهاست که وقتش محدود است و با پایان رمضان به پایان رسیده و سپس ارکان دیگر باقی می‌ماند که شامل حج و نماز و زکات است. ما در برابر خداوند مسئولیم و باید این ارکان را نیز به همان صورتی که باعث خشنودی الله است انجام دهیم و تلاش کنیم تا وظیفه‌ای را که برایش خلق شده‌ایم به انجام برسانیم:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ [ذاریات: ۵۶]

(و جن و انس را نیافریده‌ام مگر برای آنکه مرا پرستند).

پیامبر ما - صلی الله علیه وسلم - نیز یاران خود را به سبقت جویی در کارهای خیر و شتاب در آن ارشاد نموده و فرموده است: **چه بسا یک درهم [نقره‌ای] که از دیناری [طلایی] پیشی گرفته است، و بهترین صدقه، صدقه‌ای است که از روی بی‌نیازی باشد** (یعنی صاحبش پس از آن بی‌چیز نشود) و بیان داشته صدقه دهنده‌ای که سالم است و مال‌دوست و از فقر می‌ترسد اما در عین حال صدقه می‌دهد، این صدقه‌ی او نزد الله در ترازوی اعمالش سنگینی خواهد کرد، اما آنکه صدقه را به فردا می‌اندازد و وقتی بیمار شد می‌گوید این برای فلانی و برای فلانی، ترس این است که عملش ساقط و بی‌ارزش شود. الله متعال می‌فرماید:

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۷)
وَأَيُّسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا [نساء: ۱۷ - ۱۸]

(توبه نزد الله تنها برای کسانی است که از روی نادانی مرتکب گناه می‌شوند، سپس به زودی توبه می‌کنند؛ اینان هستند که الله توبه‌شان را می‌پذیرد و الله دانای حکیم است (۱۷) و توبه‌ی کسانی که گناه می‌کنند تا وقتی که مرگ یکی از آنان فرا رسد می‌گوید اکنون توبه کردم پذیرفته نیست و [همچنین توبه‌ی] کسانی که در حال کفر می‌میرند پذیرفته نخواهد شد؛ آنانند که برایشان عذابی دردناک آماده کرده‌ایم).

بنابراین مومن متقی باید خشیت الله سبحانه و تعالی را در دل داشته و بر طاعت الله متعال حریص باشد و به این تقوا پایبند مانده و همیشه در راه خیر و دعوت و امر به معروف و نهی از منکر تلاش کند. روزها و شب‌های زندگی مومن همانند یک انبار است که باید ببیند در این انبار چه چیزی ذخیره می‌کند، اگر خیر است که در روز قیامت نزد پروردگارش به نفع او شهادت خواهد داد و اگر جز آن بود و بالی خواهد شد بر گردنش. از الله متعال خواهانم من و شما را از خسران و زیان نجات دهد.

همچنین علما - رحمهم الله - گفته‌اند: یکی از نشانه‌های پذیرش اعمال بنده این است که خداوند به وی توفیق دهد تا پس از هر نیکی، کار نیک دیگری انجام دهد، یعنی اگر خداوند عبادت رمضان بنده را بپذیرد و بنده از این مدرسه استفاده ببرد و بر طاعت الله استقامت ورزد در این صورت وی در رکاب کسانی است که راه پایداری را در پیش گرفته و دعوت الله را استجابت گفته‌اند. الله متعال می‌فرماید:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۳۰) نَحْنُ

أُولِيَائِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدْعُونَ [فصلت: ۳۰ - ۳۱]

در حقیقت کسانی که گفتند پروردگار ما الله است، سپس ایستادگی کردند ملائکه بر آنان فرود می‌آیند [و می‌گویند]: نترسید و غمگین نباشید و به بهشتی که وعده یافته بودید شاد باشید (۳۰) در زندگی دنیا و در آخرت ما دوستان شمایم و هرچه دلتان بخواهد در [بهشت] برای شماست و هر چه خواستارش باشید در آنجا خواهید داشت).

و می‌فرماید:

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ [مائده: ۵۶]

(و هر کس الله و پیامبر او و کسانی که ایمان آورده‌اند را به دوستی بگیرد [او پیروز است زیرا] حزب الله همان پیروزمندانند).

و همچنین می‌فرماید:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ [احقاف: ۱۳]

(بی‌شک کسانی که گفتند پروردگار ما الله است سپس ایستادگی کردند نه ترسی بر آنان است و نه غمگین می‌شوند).

بنابراین عرصه‌ی استقامت از ماه رمضان تا ماه رمضان دیگر ادامه دارد، زیرا رسول الله - صلی الله علیه وسلم - می‌فرماید: نماز تا نماز و رمضان تا رمضان و حج تا حج دیگر پاک‌کننده‌ی گناهایی است که بین آن‌ها رخ داده، اگر [بنده] از گناهان کبیره دوری گزیند. و الله سبحانه و تعالی می‌فرماید:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكَفَرْنَا عَنْكُمْ وَنُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا [نساء: ۳۱]

(اگر از گناهان بزرگی که از آن نهی شده‌اید دوری کنید بدی‌های شما را از شما می‌زداییم و شما را در جایگاهی گرامی در می‌آوریم).

پس شایسته‌ی مومن است که از همان آغاز تکلیف تا هنگام مرگ بر مرکب استقامت و کشتی نجات بنشیند و زیر سایه‌ی لا اله الا الله حرکت کند و خود را در سایه‌ی نعمت‌های الله بدارد، چرا که این دین، حق است و خداوند با استقامت و پایداری در این ماه بر ما منت نهاده، یعنی اوست که با روزه و دعا و پذیرش این دعا به ما لطف نموده، بنابراین برادر و خواهرم فراموش نکن که به خوبی از این توفیق محافظت نمایی و با بدی‌ها و کارهای باطل آن را از بین نبری. تلاش کن خیر و سعادت را در راه خود بکاری و با خواستن خشنودی الله و پیامبرش و آخرت پا در رکاب آخرت بگذاری، آن وقت است که به تو خواهند گفت: بشارت باد به بهشتی که عرضش به اندازه‌ی آسمان‌ها و زمین است، بهشتی که برای متقیان آماده شده

است؛ و آنگاه است که منادی پروردگار را لبیک گفته‌ای که می‌گوید: ای خواستار خیر، روی آورد، زیرا الله در این ماه کسانی را از آتش جهنم آزاد می‌کند، و گفته می‌شود: ای خواستار بدی، دست نگه دار... و همینطور این سخن رسول الله - صلی الله علیه وسلم - را لبیک گفته‌ای که می‌فرماید: **هر که رمضان را از روی ایمان و احتساب پاداش به نماز ایستد، گناهان گذشته‌اش آمرزیده می‌شود، و هر که شب قدر را از روی ایمان و احتساب به نماز ایستد گناهان گذشته‌اش آمرزیده می‌شود.**

از الله متعال که با توفیق روزه و اعتکاف و عمره و صدقات بر ما منت نهاد خواهانم با توفیق هدایت و تقوی و پذیرش اعمال و ادامگی کارهای نیک و پایداری بر آن نیز بر ما منت نهد چرا که استمرار کارهای نیک از بزرگترین عوامل نزدیکی به الله است، به همین سبب است که رسول الله - صلی الله علیه وسلم - در پاسخ مردی که از وی خواهان توصیه شده بود، فرمود: **بگو به الله ایمان آوردم، سپس پایداری ورز (متفق علیه).**

و در روایتی نزد امام احمد آمده که پیامبر - صلی الله علیه وسلم - فرمودند: **بگو به الله ایمان آوردم، سپس پایداری بورز آن مرد گفت: همه‌ی مردم این را می‌گویند! رسول الله - صلی الله علیه وسلم - فرمود: قومی پیش از شما نیز چنین گفتند، اما استقامت نورزیدند. بنابراین شایسته‌ی مومنان است که در طاعت الله به استقامت خود ادامه دهند:**

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ [ابراهيم: ۲۷]

(الله کسانی را که ایمان آورده‌اند در دنیا و آخرت با سخن استوار، ثابت می‌گرداند و ستمگران را گمراه می‌سازد و الله هر چه بخواهد انجام می‌دهد).

آنکه بر طاعت پروردگار پایداری می‌ورزد در واقع دعای خودش را استجابت نموده که هر روزی بیش از بیست و پنج بار می‌گوید: **اهدنا الصراط المستقیم**. چرا این را در سوره‌ی فاتحه به زبان می‌آوریم و کاملاً معتقدیم اگر راه مستقیم را در پیش گیریم مورد مغفرت پروردگار قرار خواهیم گرفت، اما از انجام عملی آن تنبلی می‌ورزیم؟ بنابراین باید تقوا پیشه کنیم و این سخن را در عمل و در اعتقاد و سخن پیاده سازیم و در رکاب **اهدنا الصراط المستقیم** حرکت کنیم و در پلکان سالکان میان ایاک نعبد و ایاک نستعین و زیر سایه‌ی اهدنا الصراط المستقیم به سوی بهشت‌هایی حرکت کنیم که پهنایش به وسعت آسمان‌ها و زمین است و کلیدش لا اله الا الله است.

مردم پس از پایان رمضان به گروه‌های گوناگونی تقسیم می‌شوند که بارزترین آن دو گروه است: گروهی که می‌بینی در رمضان در امر طاعت تلاش بسیاری می‌کنند و آنان را جز در حال سجده یا نماز یا خواندن قرآن یا گریان نمی‌بینی به طوری که حال آنان تو را به یاد برخی از عابدان سلف می‌اندازد و از شدت زحمتی که برای عبادت متحمل می‌شوند دلت برایشان می‌سوزد، اما به محض تمام شدن این ماه پرفضیلت دوباره به سهل انگاری و گناهان باز می‌گردند، انگار در این ماه اسیر طاعات بوده‌اند و اکنون که آزاد شده‌اند دوباره به شهوت‌ها و غفلت و لغزش روی آورده و شاید گمان می‌کنند این

یک ماه عبادت باعث از بین رفتن غم‌ها و غصه‌هایشان می‌شود، غافل از آنکه گناهان سبب هلاکت است، زیرا گناه همانند زخم است و چه بسا یک زخم به هلاکت انسان بیانجامد. چه بسا گناهی که بنده را از گفتن لا اله الا الله در هنگام مرگ محروم ساخته است.

او پس از آنکه یک ماه کامل را با ایمان و قرآن و دیگر عوامل قرب الهی زندگی کرده بود دوباره عقب نشینی کرده و به حال گذشته‌اش باز گشته است. اینان بندگان مواسم هستند و خداوند را جز در مواسم خاص یا به هنگام سختی‌ها و تنگناها نمی‌شناسند و بد روشی است این روش که گاه برای درخواستی که از خداوند دارند رو به نماز می‌آورند و همینکه کارشان انجام شد دیگر نه سراغی از نماز می‌گیرند و نه روزه.

اما عبادت یک ماه کامل اگر دوباره انسان به همان روش زشتش باز گردد چه فایده‌ای دارد؟

گروه دوم کسانی هستند که از فراق رمضان دردمند و اندوهگین می‌شوند زیرا در این ماه شیرینی ایمان را تجربه کرده‌اند و در نتیجه تلخی صبر برایشان آسان شده زیرا حقیقت نفس خود و ضعف و نیاز آن به مولای عزوجل را دانسته‌اند، چرا که آنان حقیقتاً روزه گرفته‌اند و از روی شوق به نماز ایستاده‌اند، در نتیجه اشک‌هایشان برای وداع رمضان جاری است و دل‌هایشان لرزان، در نتیجه گناهکارشان امید آزادی از آتش و رسیدن به کاروان پذیرفته شدگان را دارد. حال ای برادر از خود بپرس: تو از کدامین گروهی؟

برای خدا بگو، آیا این دو گروه یکی هستند؟

الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ [نحل: ۷۵]

(ستایش مخصوص الله است، بلکه بیشترشان نمی‌دانند).

مفسران در تفسیر سخن الله متعال که می‌فرماید: **فُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ** (بگو هر کس بر حسب ساختار خود عمل می‌کند) می‌گویند: هر انسانی بر حسب همان اخلاقی که بر آن شکل گرفته باشد عمل می‌کند، و این نکوهشی برای کافر و ستایشی برای مومن است.

همینطور بدان بیشترین اعمالی که الله دوست دارد آن‌هایی است که دوام داشته باشد هرچند کم باشد. رسول الله - صلی الله علیه وسلم - می‌فرماید: **ای مردم کارهایی را انجام دهید که توانایی‌اش را دارید، زیرا الله خسته نمی‌شود و خودتان خسته می‌شوید، و محبوبترین کارها برای الله آن است که دوام داشته باشد هرچند کم باشد و آل محمد هرگاه عملی را انجام می‌دادند بر آن مداومت می‌ورزیدند به روایت مسلم.**

و هنگامی که از رسول الله - صلی الله علیه وسلم - درباره‌ی محبوب‌ترین عمل نزد الله پرسیدند، فرمود: **بادوام‌ترین آن، اگر**

چه کم باشد.

از ام المومنین عائشه - رضی الله عنها - پرسیدند: عمل رسول الله - صلی الله علیه وسلم - چگونه بود؟ آیا روزی خاص را [برای عبادت بیشتر] مشخص می‌کرد؟ فرمود: نه، کار وی مداوم [و همیشگی] بود، و کدام یک از شما می‌تواند آنچه را رسول الله - صلی الله علیه وسلم - انجام می‌داد انجام دهد؟. بنابراین تلاش کن بر حسب توانایی خود بر عبادات پایبند بمانی و مداومت ورزی.

وصلی الله علی نبینا محمد وعلی آله وصحبه وسلم